

Széljegyzetek Angelusz Róbert posztumusz cikkéhez

Tardos Róbert

tardosr@gmail.com

Nem is olyan régen, amikor hetvenedik születésnapja alkalmából meglepetésként előkészített ünnepségre, ezen belül tiszteletkötet átadására nagy számban gyűltünk össze, s a felköszöntések közt jövőbeli emeritus státusza is szóba került, Robi a meghatottságtól kicsit elfogódottan, de a rá annyira jellemző derűs spontaneitással valahogy úgy reagált, hogy ha mindez a nyugalomba vonulást jelentené, akkor máris bejelenti, hogy a következőkben sztrájkolni fog. Fájdalmasan kevés idő adatott a továbbiakban, de ennyi is elegendő volt arra, hogy bizonyítsa: mint annyi mindent, ezt is komolyan gondolta – nem csupán tanári tevékenységét folytatta, de újult erővel vetette magát néhány olyan témába, amelyeknek kidolgozása hosszabb ideje foglalkoztatta. Élénk tevékenységét e lap hasábjai is tanúsíthatják, hiszen az elmúlt egy év során két, már ebben az időszakban készült tanulmánya látott itt napvilágot, s ha ezt a harmadik munkáját is ideszámítjuk, amely legutolsó írásainak egyikeként posztumusz jelleggel szűkebb körben már megjelent, talán azt is megállapíthatjuk, hogy ezek szociológiai oeuvre-jének szinte teljes spektrumát átfogták a kommunikáció és közvélemény területétől a tudásszociológián és választáskutatáson keresztül a hálózatelemzés és a rétegződés kérdésköreiig.

Barátként, közeli munkatársként, számos munka szerzőtársaként nem könnyű e szomorú megemlékezések során objektívnek maradni (nem mellékes ebben az összefüggésben sem, hogy az említett tiszteletköteten belüli kontribúcióm a számára kitüntetett fontosságú, és minden ellentmondásosságával őt is folyamatosan foglalkoztató objektivitás kérdésköréről szólt). Erről a társadalomkutatás hazai mezőnyén belül sok tekintetben kivételesen gazdag munkásságról – talán nem pusztán személyes elfogultságom mondatja – a megemlékezések sorában elsőként a *Társadalomkutatás* felkérésére próbáltam valamennyire is átfogó képet adni (a folyóirat-megjelenések sorrendje hozta így). Nem jutott hely azon belül, de most ide kívánczok: Angelusz Róbert is tagja volt e lap elődje, a *Szociológia* szerkesztőségének a nyolcvanas évek második felében. Bár ilyen kapcsolata a későbbiekben nem maradt fenn, a lap kontinuitása, újabb generációinak sikeres működése továbbra is szívügye maradt, s ennyiből talán szimbolikusnak is tekinthető a pályafutás e késői szakaszában itt határozottan tetten érhető publikációs aktivitás, ahogyan e posztumusz megjelenés is.

Ami ezt a munkát illeti, hasonlóan egy – ilyen értelemben szintén posztumusz jegyben napvilágot látott – közös írásunkhoz, voltaképpen alkalmi jelleggel egy születésnapra számúra, s alighanem némi határidőkényszersztól sem mentesen készült, ezzel együtt hosszú évek számos előadás, publikáció során leszűrte tapasztalatát tükrözi, és néhány további elgondolás elemeit is felvillantja. Jólehet magának a társadalmi tőkének az elmúlt két-három évtized során előtérbe került fogalmát is sokan megkérdőjelezzik, ő komoly elméleti lehetőségeket látott vele kapcsolatban akár a kapcsolathálózati elemzés, akár a rétegződés, struktúra (sőt bizonyos összefüggésekben a társadalmi integráció) szempontjából. Ami igazán zavarta vele kapcsolatban, az részben a fogalom sokirányú – elméleti szempontból sok tekintetben inkoherens – alkalmazása, másrészt a tőkefogalom eredeti közgazdasági értelmének gyakori háttérbe szorulása. Mivel a kérdéskör közös kutatásainkon belül is csomópont szerepet töltött be, minderről egymás közt is sokat beszéltünk. Ahogyan ezt ilyen írásaink is tükrözik, egyértelműen osztottuk a tőke- és erőforrás fogalmak megkülönböztetésének – az előbbihez kapcsolódó szűkebb értelmezés, specifikus lehatárolás – fontosságát. Ő egy fokkal talán közelebb állt az instrumentális cselekvés-, illetve konfliktuselméleti értelmezéshez, és elutasítóbb volt a – kutatási programok és paradigmák versenye szempontjából esetleg elfogadhatóbb – fogalmi kiterjesztéssel és ilyen jellegű ambivalenciával szemben. Bourdieu, és különösen Nan Lin megközelítését fontosabb kiindulópontnak tekintette, mint az egyébként nagyra becsült Colemanét, vagy még inkább Putnamét, akiknek interpretációjában a kollektív cselekvés és integráció szempontjai nagyobb hangsúlyt kaptak (bár gondolkodásának árnyaltságára és a szüntelen belső vívódásra, a teoretikus lezárás kerülésére jellemző módon az írás egy igen fontos, 15-ös számú lábjegyzete azért a közjavakkal kapcsolatban javasolt leszűkítő értelmezés általános érvényét is bizonyos fókig korlátozza). Ahogy a tanulmányból kitűnik, magát az egyébként igen termékenynek tartott bourdieui társadalmi tőkeértelmezést is némi távolságtartással kezelte, amennyiben az áttételes networkjavak körvonalazása szempontjából kissé elnagyoltnak tartotta – amihez hozzá kell tenni, hogy a közvetlen (egocentrikus) kapcsolathálózati erőforrások megannyi mérési technikája is némi elégedetlenséggel töltötte el, és tőkeletességre való igényét igazából a teljes leírásra törekvő, némiképp kvalitatív jellegű aktometriai módszerek szociológiai alkalmazása elégitette volna ki. Az a tipológiai kísérlet, amely a Bourdieu-féle kulturális tőke formáinak – anyagi- és társadalmi tőke-fajtákra való – transzponálásán alapult, nem csupán figyelmet érdemlő fogalmi kiterjesztés, hanem már azok felé a (csírájukban ebben a tanulmányban is megjelenő) elméleti elemek felé mutat, amelyeket egy hosszabb távon remélt átfogóbb kifejtés során a klasszikus ökonómiai tőkefogalom irányában képzelt el, s ahol a tőkespecifikumok részletes körvonalazása egyebek közt a marxi elméleti eszköztárból is implikált volna olyan elemeket, amelyek közül egy fontos (érték/értékesülési) mozzanat ebben az írásban is megjelent már. A hosszabb távon is termékeny marxi elgondolások elfogulatlan felhasználására nem csupán azok igen alapos ismerete jogosította fel, hanem az is, hogy azok némely inkohe-

rensnek vagy illuzórikusnak bizonyult mozzanatra már igen korán felfigyelt, és e gondolatait kifejezésre is juttatta (ahogy anekdotái sorában még diákéveiről szólva időnként erről is mesélt, egyetemi oktatói közt bizonyos riadalmat is előidézve mindezzel). Egy ilyen átfogóbb tőkeelméleti kifejtés egyben a – Bourdieu által már szintén érintett, de inkább ad hoc módon beemelt – politikaitőke-fogalmat is magában foglalhatta volna, ahogy ennek fontos elemei szintén megjelennek a jelen tanulmányban. Ebben az összefüggésben is gyümölcsöző lehetett volna az a zérusösszegű/nem zérusösszegű kimenetekre vonatkozó megkülönböztetés, amelynek bevonását a strukturális szakadékok három típusára vonatkozóan ő vetette fel a meghatározó dimenziók közé ez év májusi közös akadémiai előadásunk során, s amelynek tanulmányszerű kifejtése szintén a megghiúsult tervek között maradt. Ez a valamelyest már a prezentáció során is realizált gondolatmenet tartalmazhatta volna annak a duális társadalom fogalmának egy történetileg és társadalomszerkezetileg is árnyaltabb körvonalazását, amely a jelen tanulmányon belül – egy meghatározott összefüggésben – csak érintőlegesen jelent meg.

Ugyancsak röviden esik szó az írásban arról a további érdekes mozzanatról, amely azonban erősen foglalkoztatta, az új technikai-társadalmi fejlemény dacára nem kevés személyes tapasztalatot is szerzett róla, és távolabbi elméleti elképzelései közt is megjelent: az online közösségekhez kapcsolódó „social networking” tevékenység, s az ezeken (illetve a különböző blogfelületeken) keresztüli, voltaképpen a szó közvetlenebb értelmében vett társadalmi tőke/tőkés pozíciók konceptuális körvonalazása és empirikus megragadása. Mindez nem csupán teoretikus érdeklődés, de személyes kíváncsiság tárgya és társas élmény forrása is volt számára – ahogyan a kutatásra, az újabb megismerések felszínre hozására is mindvégig mint örömforrásra tekintett, ami jutalmát önmagában hordozza.

Ki kezeshetne arról, hogy egy – szűkebb vagy tágabb értelemben vett – mű minden egyes mozzanatát tekintve valósághűen reprezentálja mindazon elképzeléseket, amelyekről egyedül a szerző adhatna realiztikus képet? Nem beszélve arról, hogy számos ilyen elképzelés további hosszas gondolkodás, s persze az annyira emlékezetes szakmai vagy egyszerűen személyes eszmecsere során ölthetett volna határozottabb formát – amely beszélgetések hiánya pótolhatatlan veszteséget jelent mindazok számára, akik ezeknek valamikor is részesei lehettek.